

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В
УКРАЇНІ І СВІТІ**

Виконала: студентка 2 курсу 242 М групи

Спеціальності 242 Туризм

Освітньої програми «Туризм»

Куриленко Юлія Сергіївна

Керівник: д.е.н., професор Орленко О.В.

Рецензент: д.е.н., професор Ушкаренко Ю.В.

Херсон – 2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ	6
1.1 Види та причини медичного туризму	6
1.2 Регулювання медичного туризму на державному та міжнародному рівні	11
1.3 Оцінка українського ринку медичного туризму	16
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ ...	22
2.1 Аналіз ринку медичного туризму в світі	22
2.2 Тренди розвитку медичного туризму	27
2.3 Рейтинг країн популярних в медичному туризмі	29
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	34
3.1 Етапи створення та розвитку агенції медичного туризму ...	34
3.2 Пропозиція медичного туру «програма Чек-ап в клініке» ...	38
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	46

ВСТУП

Актуальність теми. Зростання мобільності населення, відкриття нових кордонів і доступність подорожей дозволяє сучасним людям пізнавати нові різновиди туризму. Звичне море та пісок, гори, катання на сноуборді чи водних лижах мало кого може здивувати. Останнім часом спостерігається позитивна тенденція до зростання залучення людей у питання підтримки власного здоров'я. У зв'язку з цим останнім часом активну популярність набуває розвитку медичного туризму.

Медичний туризм є одним із найбільш затребуваних та активно розвиваються напрямків у всьому світі. Щорічно мільйони людей вирушають на лікування до інших країн, поєднуючи це зі звичайним відпочинком. Таким чином вдається ефективно поправити здоров'я, пройти ретельну діагностику організму та відпочити. Сьогодні можна вибрати практично будь-яку державу, яка пропонує свої послуги у галузі медицини. ВОЗ оцінює медичний туристичний ринок у \$45,5-72 млрд, виходячи з 7-11 млн. пацієнтів, які витрачають на лікування \$3,8 - 6 тис. Експерти прогнозують стрімке зростання галузі до \$3 трильйонів до 2025 року [6].

Темпи зростання сектора світового медичного туризму нині вважаються одними з найвищих у порівнянні з іншими туристичними сегментами. Понад 50 країн заявляють розвиток медичного туризму лише на рівні державної політики. У цьому вся секторі повною мірою задіяний весь інструментарій глобального маркетингу. У разі глобальної економічної конкуренції феномен медичного туризму змушує медицину розвиватися швидшими темпами.

Значний внесок у дослідження проблем розвитку і функціонування сфери туристично-рекреаційних послуг та лікувально-оздоровчого туризму зробили такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Л.Г.Агафонов, О.О.Бейдик, Б.І.Вихристенко, М. Кучиркина.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота магістра виконувалась у відповідності із ініціативною темою «Стан та удосконалення закладів готельно-ресторанного господарства в курортній зоні Херсонської області за рахунок використання інноваційних технологій».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичний аналіз особливостей функціонування медичного туризму в системі міжнародного туристичного ринку та визначення можливостей і перспектив розвитку України у даному напрямку.

Об'єктом дослідження є сфера медичного туризму.

Предметом дослідження є види медичного туризму в системі міжнародного туристичного ринку, його суть та основні принципи.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі використано методи синтезу інформації, методи збору інформації, методи обробки інформації, методи аналізу джерел даних та інформації, методи досліджень наукових даних, методи обробки статистичних даних

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що проведено дослідження розвитку медичного туризму в світі в умовах пандемії та в Україні перспективи впровадження нових видів в умовах війни.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що надані рекомендації дають можливість створення агенції медичного туризму, та розробки пропозицій медичних турів

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень були опубліковані: Розвиток медичного туризму в Україні і світі. / Куриленко Ю. // Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : зб. тез. Міжнар. наук.- практ. конф. (03-04 листопад 2022 р.). – м. Івано-Франківськ, 2022. – С. 298-300.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Види та причини медичного туризму

Медичний туризм – це поїздка за кордон для отримання медичної допомоги згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я. За даними міжнародних досліджень, пацієнти обирають лікування за кордоном з таких причин:

- 40% подорожуючих шукають передові високотехнологічні процедури, які виконують кваліфіковані лікарі;
- 32% людей хочуть отримати більш уважне та людяне ставлення медичного персоналу;
- 15% пацієнтів вирушають за кордон у пошуках негайної медичної допомоги без тривалого очікування;
- 13% бажають заощадити [17].

Лікарі-координатори додатково виділяють такі причини медтуризму: рівень необхідного напряму медицини за кордоном краще, ніж у рідній країні. Вдома не доступні необхідні процедури, препарати, відсутні лікарі з потрібним досвідом. Виникає необхідність одержати другу медичну думку, якщо діагноз спірний чи призначена схема лікування не допомагає. Високий рівень сервісу та комфорту, які можна отримати у клініках за кордоном.

Види медичного туризму. Фахівці Всесвітньої туристичної організації поділяють міжнародний медичний туризм на 4 основні групи:

- діагностика;
- лікування;
- реабілітація;
- профілактика [19].

1. Діагностика. Більшість пацієнтів їде за кордон саме для діагностики захворювання. Так вони можуть отримати її більш якісною та точною чи швидше, ніж у себе вдома. Наприклад, метод діагностики раку - ПЕТ-КТ - доступний практично у всіх клініках Ізраїлю, Німеччини або Туреччини, тому пацієнт може пройти обстеження відразу після приїзду. Щоб потрапити на ПЕТ-КТ у інших країн, потрібно записуватися в чергу, оскільки апаратів мало. Іноді час очікування може тривати до 3-4 тижнів.

2. Лікування. Пацієнти обирають лікування за кордоном за такими медичними напрямками:

- онкологія та онкогематологія;
- серцево-судинна хірургія;
- неврологія та нейрохірургія;
- ортопедичні операції;
- лікування безплідності;
- естетичні процедури та пластичні операції;
- стоматологія;
- чек-ап [10].

Пацієнти обирають іншу країну, щоб отримати доступ до нових методик та якісніших препаратів. У деяких випадках визначальним критерієм вибору стає ціна. Навіть із додатковими витратами на дорогу та проживання в іншій країні пацієнт може заощадити від 30% до 80%. Наприклад, операція із заміни серцевого клапана в США коштує близько \$150 тис., тоді як в Індії - лише до \$10 000 [2].

У провідних центрах медичного туризму лікарі використовують нові протоколи з ефективними методами, які не завжди доступні пацієнтам на батьківщині. Часто людина хоче лікуватись у конкретного лікаря, почитавши про нього хороші відгуки.

3. Реабілітація. Реабілітаційні центри за кордоном використовують традиційні методи відновлення (метод Бобат, Войта-терапія та ін.) та

експериментальні методики. Для пацієнтів тут створюють комфортні умови перебування та психологічну атмосферу, яка сприяє якнайшвидшому відновленню. Саме через високу якість медичного сервісу та індивідуального підходу пацієнти обирають реабілітацію за кордоном.

4. Профілактика. За даними експертів, протягом останніх кількох років пацієнти з України все частіше їдуть за кордон для того, щоб пройти чек-ап обстеження. Це комплексна діагностика організму, яка дозволяє виявити схильність до захворювання або саму хворобу на ранніх етапах. Після цього людина може зберегти здоров'я лише змінивши спосіб життя і харчування, або пройшовши профілактичне лікування [5].

Програми профілактичної діагностики у країнах Європи з'явилися раніше, ніж в Україні. Європейські лікарі мають більший досвід у подібному обстеженні та застосовують медичне обладнання вищої якості. Пройти чек-ап за кордоном пацієнт може лише за 1 день.

Крім цих чотирьох груп, фахівці додатково виділяють ще один вид медичного туризму - естетичну медицину. До цієї категорії можна віднести оздоровчі та косметичні процедури, пластичну хірургію та бариатрію (хірургія зниження ваги), пересадку волосся та стоматологію. Для пацієнтів тут найбільше значення мають кваліфікація та досвід лікаря, комфорт під час перебування в закордонній клініці.

Медичний туризм - складний і відповідальний, адже працювати доводиться зі здоров'ям людини. Але й маржинальність таких турів для турагента висока: ціни серйозні, туристи зацікавлені та не бігають у пошуках знижок [8].

Медичний туризм є надання медичних послуг в іншому регіоні або країні. Як правило, їх надають сертифіковані іноземні клініки, в яких працюють кваліфіковані лікарі та спеціалісти. Він включає в себе:

- Індивідуальний підхід до клієнта: діагностика, вибір оптимальної терапевтичної методики або реабілітаційної програми.

- Використання сучасного діагностичного обладнання.
- Високий рівень професіоналізму працівників цієї галузі.
- Найбільш комфортні умови для проживання в медустанові.
- Надання психотерапевтичної допомоги.
- Уважне та шанобливе ставлення до клієнтів [31].

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика лікувально-оздоровчого та медичного туризму

Ознака	Лікувально-оздоровчий туризм	Медичний туризм
Чинники розвитку	Природні рекреаційні ресурси	Інноваційні фактори (інноваційні методики лікування та реабілітації; високотехнологічне обладнання)
Дестинації	Курорти	Територіальні інноваційні кластери (медичні центри, медичні вищі навчальні заклади, медичні інститути, лабораторії, реабілітаційні центри, підприємства з виробництва медичної техніки, матеріалів)
Місце розташування	Природні території, що особливо охороняються, курортні зони	Території міст
Ресурси	Водойми для купання (моря, озера, річки); - мінеральні води; - кліматичні ресурси; - лікувальні грязі і т.д.	Медична інфраструктура для лікування та реабілітації

В останні роки спостерігається суттєве зростання популярності до цього туристичного вигляду. Він активно розвивається у трьох основних напрямках:

1. В'їзний - залучення в країну іноземних громадян за допомогою організації професійного медобслуговування за низькою ціною.
2. Виїзний - відвідування іншої країни з метою отримання кваліфікованого лікування.
3. Внутрішній – переміщення людей у межах своєї держави [27].

Існує кілька форм медичного туризму: легка та складна. Перша форма є проживання людини в готелі, з якого його привозять до клініки для діагностики. Протягом кількох днів (як правило, 1-2 доби, залежить від складності стану) він проходить детальне обстеження, отримує діагностичні дані, лікарські рекомендації та призначення, після чого повертається до свого готелю. Друга форма, у свою чергу, передбачає проведення більш складних та тривалих видів лікування чи хірургічних втручань [18].

Високий споживчий попит для такого виду відпочинку пов'язаний із кількома вагомими причинами. Це:

- Можливість пройти детальну діагностику на сучасному обладнанні та отримати точні дані про свій стан.
- Використання передових технологій у лікуванні.
- Високий рівень професіоналізму лікарів та медперсоналу.
- Доступна вартість.
- Швидке відновлення після хвороби, травми чи оперативного втручання.
- Якісний сервіс та комфортні умови для проживання (навіть на тривалий термін).
- Повна конфіденційність (персональні дані залишаються виключно в базі клініки та не передаються до інших установ).

- Законодавчі особливості держави, які створюють обмеження щодо проведення деяких процедур чи маніпуляцій.

1.2 Регулювання медичного туризму на державному та міжнародному рівні

За даними Міжнародного журналу медичного туризму, галузь регулюється на двох рівнях - державному та міжнародному.

У кожній країні розроблено правила в'їзду, перебування та ціноутворення для медичних туристів, вимоги до якості сервісу та послуг у клініках [12]. Наприклад, німецький госпіталь може приймати на лікування громадян інших держав, лише якщо пройде низка перевірок та отримає сертифікат від Міністерства охорони здоров'я Німеччини.

Великі клініки, які націлені на прийом пацієнтів з-за кордону, проходять перевірки та отримують акредитацію європейських чи міжнародних незалежних організацій. Найбільш авторитетною є Міжнародна об'єднана комісія JCI (Joint Commission International) [2]. Вона перевіряє клініки за 1400 різними критеріями, у тому числі кваліфікація персоналу, безпека, рівень сервісу, доступність нових методик. Акредитацію JCI клініка має підтверджувати кожні 3 роки.

Інші міжнародні організації, що розробляють стандарти медичних послуг:

- International Organization for Standardization (ISO);
- Medical Travel Quality Alliance (MTQUA);
- Європейський фонд управління якістю (EFQM) [26].

Додатково клініки одержують сертифікати якості за певними медичними напрямками, наприклад, акредитацію Організації європейських онкологічних інститутів або Європейського товариства медичної онкології ESMO.

Одним із лідерів у галузі медичного туризму є Ізраїль. Високий професійний рівень ізраїльської медицини не викликає сумнівів. При цьому великі ізраїльські клініки роблять серйозні зусилля щодо залучення іноземних пацієнтів. Більшість ізраїльських державних та приватних клінік мають у своєму складі міжнародний відділ. Співробітники цих відділів надають іноземним громадянам кваліфіковані консультації, організують приїзд до Ізраїлю та супроводження пацієнтів у процесі їхнього перебування в країні [3].

Отримавши заявку від майбутнього пацієнта, співробітники міжнародного відділу проводять консультацію з профільними фахівцями, складають попередній план діагностичних та лікувальних процедур, розраховують тривалість перебування у країні та вартість лікування. Якщо майбутній пацієнт приймає позитивне рішення, співробітники міжнародного відділу розпочинають підготовку всіх необхідних документів. Крім того, вони можуть допомогти у бронюванні авіаквитків та організації розміщення в країні перебування.

За кожним іноземним пацієнтом закріплюється куратор, який зустрічає його в аеропорту, допомагає пройти всі формальності, супроводжує до місця проживання та в клініку для знайомства та консультації з лікарем. Куратор є перекладачем та посередником між іноземним пацієнтом та персоналом клініки. Він займається підготовкою та перекладом як медичних, так і фінансових документів, а також вирішенням побутових питань. Після повернення пацієнта на батьківщину співробітники міжнародного відділу продовжують підтримувати зв'язок з ним і відстежувати стан його здоров'я.

В Ізраїлі також можна звернутися до послуг так званих медичних провайдерів. Їх функції багато в чому подібні до функцій міжнародних відділів клінік, але вони не прив'язані до конкретної клініки і можуть організувати консультації у фахівців різних клінік [40]. Компанії-посередники не супроводжують пацієнтів під час лікування, однак вони

можуть надати низку додаткових послуг. Наприклад, при зверненні до клініки безпосередньо пацієнт потрапляє у загальну чергу, тоді як обслуговування клієнтів компаній-провайдерів є пріоритетним. Крім того, у разі потреби провайдер може допомогти змінити лікаря чи клініку. Компанії-провайдери можуть також надати інші туристичні послуги в період проходження курсу лікування.

Міжнародні відділи при клініках та компанії-посередники у сфері медичного туризму існують у різних країнах світу. Вони організують добір клініки та фахівців, оформлюють документи, вирішують питання, пов'язані з проживанням та переїздом тощо.

Відмінна риса медичного туризму - це можливість поєднати приємне з корисним, а саме відпочинок із лікуванням. При цьому, як показує практика, в такий спосіб вдається заощадити пристойну кількість фінансових коштів [33]. Для розвитку цього напрямку у різних державах туроператорам надається велика державна підтримка:

- Індія - для медтуристів передбачено окрему М-візу, що значно спрощує отримання дозволу на в'їзд.

- Туреччина – практикується програма розвитку національного медичного туризму.

- Малайзія є спеціальним Національним комітетом, який підтримує розвиток цього напрямку туризму.

Буквально кілька років тому люди з усього світу приїжджали лікуватись чи проходити реабілітацію до країн Європи, США чи Канади [24]. Останнім часом ця тенденція значно змінилася. Багато хто воліє для цих цілей відвідувати Азію, в якій також використовуються передові технології та практикують лікарі зі світовим ім'ям, проте вартість цих послуг значно менша.

Правові аспекти виїзду на лікування. Для в'їзду на територію іншої держави з метою отримання терапії необхідно правильно підготувати та оформити документацію (віза, страховка). Документи набувають

юридичної чинності виключно після їхнього нотаріального перекладу іноземною мовою та заповнення, тому варто заздалегідь подбати про запис до нотаріуса. За регулювання різних аспектів медичного туризму відповідає спеціальний договір, який повинен відображати: реквізити іноземного громадянина та сторони, що приймає; детальний список послуг та їх обсяг; термін лікування; права та обов'язки кожної зі сторін; точна вартість терапії та посередницьких послуг; порядок дій у разі розбіжностей чи конфліктних ситуацій [20].

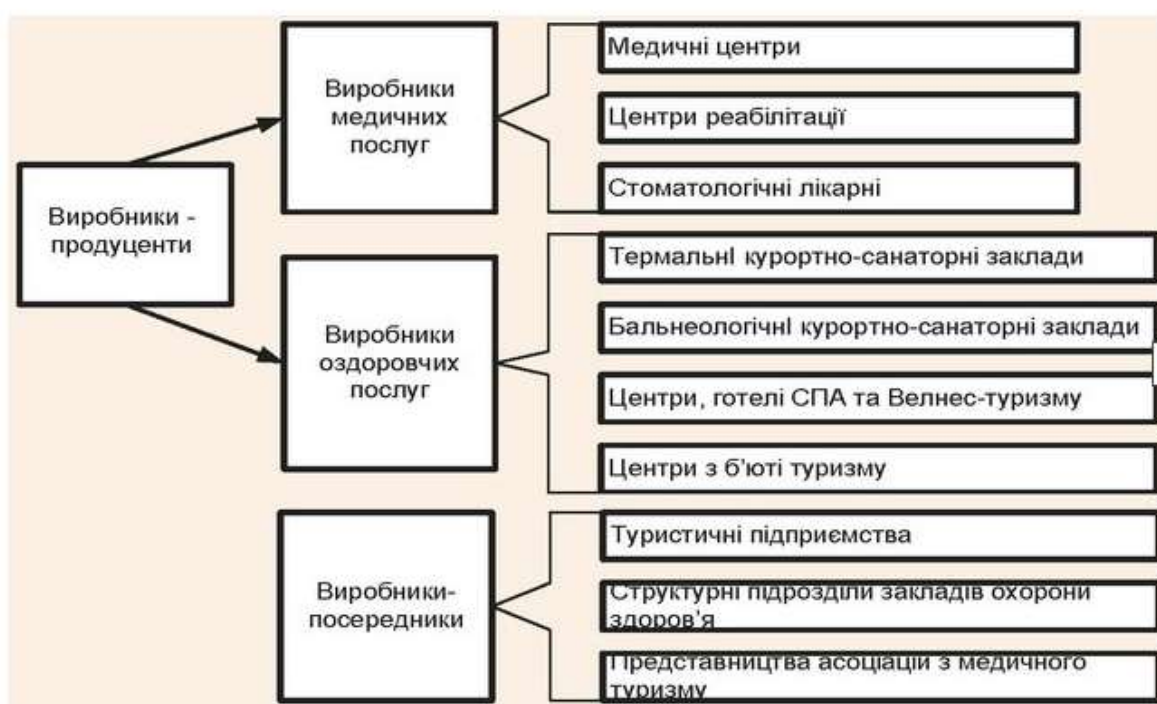

Рис. 1.1 Класифікація виробників послуг з медичного туризму

Згідно з практичним досвідом, накопиченим за багато років, є деякі сфери медицини, в яких значно частіше виникають суперечки. Це трансплантологія, онкологія, пластична хірургія, використання стовбурових клітин у терапевтичних цілях та репродуктологія. Важливо розуміти, що туристична агенція не гарантує отримання бажаного результату, а також не несе відповідальності за результати лікування.

Тому для запобігання розвитку небажаних ситуацій та зіпсованого настрою настійно рекомендується заздалегідь проконсультуватися з юристом, який допоможе правильно підготувати папери та скласти договір.

На сьогоднішній день можна виділити найзатребуваніші напрямки медичного туризму, які можна сміливо назвати центральними та передовими у всьому світі: Мексика, Туреччина, Малайзія, Коста-Ріка, Сінгапур, Індія, Аргентина [34].

Саме ці держави мають щорічний великий туристичний попит. Така затребуваність серед клієнтів пов'язана з:

- Сучасні клініки.
- Використання якісного обладнання та передових технологій.
- Кваліфіковані лікарі та персонал. Вони здатні діагностувати будь-яку хворобу (навіть без явних клінічних ознак) та підібрати оптимальне лікування.
- Доступна вартість, особливо у порівнянні з вітчизняною медициною.
- Відсутність записів на незручні дати та живих черг.
- Комфортне проживання в оснащених усім необхідним палатам.
- Можливість поєднати кілька видів відпочинку.
- Проходження відновлювального періоду в атмосфері, що сприяє швидкій реабілітації [40].

Підтримка медичного туризму з боку держави потребує відповідної візової політики. У більшості країн-лідерів у цій галузі діють спеціальні медичні візи. Наприклад, вони існують у США, Німеччині, Франції, Іспанії, Швейцарії та інших країнах. Медична віза, порівняно з туристичною візою, полегшує та прискорює процес отримання дозволу на в'їзд до цієї країни. Зазвичай медична віза видається протягом не більше п'яти днів, а у випадках, що потребують термінового медичного втручання, за один день.

1.3 Оцінка українського ринку медичного туризму

Найпопулярніші напрямки для в'їзного медичного спеціалізованого туризму. Медичний туризм в Україні розвивається семимильними кроками. Відкриваються провайдерські компанії та сервісні відділи, орієнтовані іноземного пацієнта [32]. Окрім безпосередньої організації відпочинку та оздоровлення, все більше компаній пропонують мандрівникам медичний туризм. Лікувальні установи вдосконалюють сервіс та розробляють прозору, легальну фінансову модель роботи з іноземними пацієнтами.

Рис 1.2 Структура медичного туризму

Стрімким напрямом економічного розвитку багатьох країн світу є розвиток туризму. Конкурентоспроможність цієї області швидко зростає, що впливає на загальну прибутковість туристичної індустрії. В останнє

десятиліття стрімкими темпами розвивається медичний туризм, основні функції якого охоплюють як економічні, так і соціальні сфери.

Пацієнти в розвинених країнах звертаються за медичною допомогою, яка надає їм високоякісні послуги за доступними цінами. До таких країн можна віднести й Україну: низькі ціни (порівняно з більшістю країн Європи) на медичні послуги, їхню прийнятну якість (і не лише в приватному секторі), доступність медичної допомоги, сприятливе законодавство.

Сектор медичного туризму є важливою частиною галузі та відіграє значну роль в економіці країни. З макроекономічного погляду це викликано низкою демографічних, технологічних, глобалізаційних факторів, геополітичних та економічних тенденцій, включаючи споживчий попит, стратегію ціноутворення, регіональні чи економічні фактори, в тому числі економічну політику та інвестиції [16].

Значний вплив на розвиток медичного туризму в Україні має ніша реабілітаційної медицини. Цей напрямок набирає обертів як з України до інших країн, так і з-за кордону до України. При роботі на ринку медичного туризму відбувається закономірна боротьба за увагу та довіру пацієнтів, що у свою чергу призводить до покращення матеріальної бази медичних установ, підвищення якості послуг та формування оптимальної пропозиції: співвідношення ціни та якості, інтеграція лікування з санаторно-курортними послугами та інші конкурентні переваги.

Постійне вдосконалення нормативно-правової бази у сфері соціального захисту учасників АТО та членів їх сімей важливе, оскільки будь-яке запитання учасників АТО, адресоване до органів влади, може бути вирішене, спираючись на конкретний нормативно-правовий документ чи зміни до нього [27].

Нематеріальна підтримка ветеранів війни повинна передбачати медичне обслуговування, фізичну, психотерапевтичну реабілітацію,

доступність освітньо-професійної підготовки, допомогу у працевлаштуванні. Значущим елементом системи заходів із забезпечення соціальної забезпеченості ветеранів війни є медичні та реабілітаційні послуги. На прикладі країн Заходу реабілітація повинна передбачати комплекс заходів, пов'язаних з відновленням здоров'я хворої людини і поверненням його до громадської та професійної діяльності. Для цього медична реабілітація повинна починатися в процесі лікування, а професійна – відразу ж після закінчення медичної.

П'ять 5 популярних напрямків медичних турів [23]:

1. Репродуктивне здоров'я. Іноземців приваблює недороге та легітимне екстракорпоральне запліднення. Клініка «Ісіда», заснована у Києві у 1995 році, щорічно обслуговує 1,5 тис. пацієнтів з усього світу. У період із 2001 року у стінах іншого пологового будинку, західноукраїнського центру «Інтерсоно», народилося понад 5 тис. дітей. У київській клініці «Надія» перша у світі дитина побачила світ у результаті пронуклеарного перенесення ядер («дитина трьох батьків»).

2. Стоматологія. Заслужено високою популярністю користується київська «Клініка Заблоцького», заснована 1998 року. Імплантаційний центр клініки проводить понад 500 операцій щорічно.

За якістю послуг не поступається і приватна стоматологія «TEFI», яка, починаючи з 2013 року, обслуговує 200 іноземних пацієнтів на рік. Практикуючі лікарі пройшли сертифікацію в Європі, запроваджено протокол стерилізації Safety first Protocol. Київська стоматологія «Irys-Dent» щороку приваблює 350 іноземних пацієнтів, починаючи з 2011 року [7]. Пацієнтам запропоновано авторську стоматологію, всі види стоматологічної реабілітації, лікування у поєднанні з медикаментозним сном та досягнення гнатології.

3. Клітинна інженерія. Київська клініка "ilaya" працює з 2012 року. Єдиний у світі інноваційний сервіс зберігання мезінхімальних

стромальних клітин сприяє швидкій регенерації клітин після захворювань та травм.

Київський Інститут клітинної терапії відчинив двері у 2003 році. Єдиний в Україні комплекс зберігання стоволових клітин, що має обладнання та технології для повного циклу обробки біологічних матеріалів [23].

Секретом вічної молодості володіє мережа лабораторій біотеху SmartCell, яка запровадила застосування аутофібробластів та омолодження організму за допомогою плазми крові та стовбурових клітин.

4. Кардіохірургія. Інститут серця створено у Києві у 2007 році. Установа спеціалізується на лікуванні вад серця у новонароджених, реалізує програми лікування стенокардії, гіпертонії та інших захворювань серця. Інша клініка, Київський дитячий центр кардіології та кардіохірургії з 2002 року врятував понад 10 тис. дитячих життів.

5. Офтальмологія. Одеський Центр післяопікової патології ока, що не має аналогів у світі, приймає іноземних пацієнтів. За минулі 5 років роботи українські лікарі повернули зір 50 тисяч постраждалих із понад 40 країн. При цьому умови медичного центру залишають бажати кращого.

6. Санаторно-курортне лікування, реабілітація. Медичні туристи їдуть до Трускавця для лікування та реабілітації. Центр діагностики та лікування «Мед-Палас» приймає одночасно 1000 пацієнтів, забезпечує проведення понад 500 різних обстежень та процедур. Клініка International Clinic of Rehabilitation заснована у 2003 році. Система інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації для лікування ДЦП за авторською методикою Володимира Козьявкіна вже оздоровила 17 тис. пацієнтів з Німеччини, Австрії, Швейцарії, Франції, США та понад 70 тис. українських клієнтів.

Інший представник напряму – готель «Grand-Marine» – заснований в Одесі у 2010 році. Сучасний лікувально-оздоровчий комплекс із

багатопрофільним медичним центром та СПА-готелем славиться джерелами мінеральних вод. Медцентр надав послуги понад 5 тис. пацієнтам [27].

Медичні тури роблять внесок в економіку України. У середньому кожен іноземець витрачає в українській лікарні \$2-2,5 тис., ніж щороку поповнює лікувальний сегмент медицини на \$100-125 млн, а напрямок оздоровчого туризму – у півтора рази більший. З кожним роком доходність в'їзного медичного туризму продовжує зростати.

Серед практичних кроків для активізації медичного туризму в Україні слід виділити [32]:

— донесення інформації до споживачів за кордоном: у просуванні спалікувальної галузі України на зовнішніх ринках досить чітко простежуються й виокремлюються на європейський напрям (зокрема, Німеччина та Польща). Через явний брак шляхів донесення інформації, тут важливою є співпраця з фаховими та тематичними виданнями (зокрема, тематичними виданнями, зазначеними у звіті, й Інтернет виданнями), а також ознайомлювальні візити для туристичних оглядачів.

— соціальні мережі, популярні в Україні та у Європі також можуть відіграти окрему вирішальну роль — тут можна започаткувати та підтримувати блоги й групові обговорення на тему можливостей та перспектив туризму в Україні, розповсюджувати інформацію про нові продукти, послуги, враження туристів тощо.

— пакетні пропозиції: найбільш поширеним способом організації відпочинку за кордоном є продаж пакетних пропозицій (за принципом "все включено" тощо). Український споживач також призвичаївся до цієї моделі продажу. Формування правильних пакетних пропозицій та їх позиціонування через туроператорів та у інший спосіб (он-лайн бронювання безпосередньо у туроператорів, заохочувальні програми для клієнтів тощо) вимагають попередніх детальних та фахових

досліджень, які визначають оптимальні варіанти формування пропозицій для цільових сегментів ринку (для старшого покоління, для молодшого покоління (сімей, ділових жінок тощо).

— діалог з туроператорами. Просування туристичної галузі України (в тому числі створення та просування пакетних пропозицій) вимагає постійного контакту закладів з туроператорами через [38]:

а) участь у виставках (цілеспрямована промоційна кампанія на конкретно визначених виставках з метою досягнення конкретних результатів);

б) присутність України як дестинації у виданнях провідних тур операторів;

в) телефонні розмови, розсилки новин та іншої корисної інформації (в тому числі результатів досліджень потенційних ринків, статистики тощо);

г) ознайомчі візити. Перелічені засоби інформування часто мають суттєвий вплив на політику туроператорів, їх зацікаленість роботою в конкретному регіоні тощо.

Також слід мати на увазі, що пакетні пропозиції повинні включати транспортування аж до місця поселення, зустріч, місцевий транспорт, широкий асортимент екскурсій тощо. Діяльність з підтримки бренду, створення пакетних пропозицій туроператорами та вирішення питання доступу (транспортного сполучення) є взаємопов'язаними та вимагають партнерської співпраці між усіма учасниками ринку вже на етапі формування пропозицій (це означає, що відкриття нових транспортних напрямків та формування пакетних пропозицій повинні узгоджуватись між собою) [29].

— питання якості: якість та її оптимальне співвідношення з ціною різняться за своєю природою. Реальна якість є відповіддю на попит, якщо існує попит на послуги за певного рівня якості і ринкова ситуація задовольняє провайдерів послуг (власників закладів та

бізнесменів) - мотивації для підвищення якості послуг відсутні. Натомість, підвищення якості послуг можна стимулювати створенням місцевих конкурентних ситуацій (конкурси серед провайдерів послуг, заохочення для надавачів послуг, які досягають дотримуються галузевих як-от добровільна сертифікація закладів.

Присутність в Україні відомих міжнародних мереж призведе до кардинального скорочення витрат об'єднань надавачів послуг та влади на просування бренду регіону як мед-дестинації, особливо на опанованих цими мережами ринках. Проте для появи провідних мереж в Україні потрібно як мінімум створення передумов для ведення ними тут прибуткового бізнесу.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

2.1 Аналіз ринку медичного туризму в світі

За даними досліджень, ринок медичного туризму у 2020 році становив \$44,8 млрд. Це означає, що таку суму витратили пацієнти, які виїхали на лікування за кордон. Західним країнам є що запропонувати іноземним пацієнтам [15]. Незважаючи на високу вартість, Японія, США, Великобританія, Німеччина та Франція мають високі технології та відмінно підготовлений, мотивований персонал, а також в цілому більш жорстко дотримуються стандартів якості та безпеки. Заможні медичні туристи з країн, що розвиваються, обирають саме ці напрямки, оскільки вдома їм не можуть запропонувати гідного лікування.

Рис 2.1 Медичний туризм в цифрах

У зворотному напрямку зі Сполучених Штатів та Британії на Схід йдуть потоки туристів, які бажають заощадити на простих процедурах, які не покриваються страховкою на батьківщині.

Фахівці Всесвітньої організації охорони здоров'я вважають, що цьому сприяли 4 основні чинники [20]:

1. Інформованість. Завдяки розвитку інформаційних технологій пацієнт може самостійно отримувати інформацію про нові методи, медичні протоколи та технології, доступні за кордоном. Він може знаходити необхідні медичні центри, перевіряти інформацію, отримує доступ до відгуків та досвіду інших пацієнтів, які вже пройшли лікування.

2. Доступність. Пацієнти їдуть в іншу країну, щоб отримати доступ до препаратів, методик та обладнання, яких немає у клініках вдома. Наприклад, у 2017 році Управління з санітарного нагляду за якістю харчових продуктів та медикаментів США (FDA) схвалило новий метод лікування деяких видів лімфом – генну терапію CAR-T. У Європі він став доступним у 2018 році. На сьогоднішній день терапію можна пройти менш ніж у 10 клініках по всьому світу.

3. Ціна. За даними досліджень, дедалі більша кількість країн оцінюють фінансову вигоду від розвитку медичного туризму. Тому вони прагнуть створювати унікальну якісну пропозицію для пацієнтів із різним рівнем доходу. Наприклад, клініки-партнери у Туреччині розробили спеціальні пакети для пацієнтів, які хочуть пройти пересадку волосся. Пакетна пропозиція включає трансфер з аеропорту, проживання в готелі зі сніданками, всі медичні послуги та процедури, екскурсію. Пацієнт може вибрати набір послуг, який максимально підходить.

4. Якість. Експерти виділяють два основні компоненти якості у медичному туризмі - якість обладнання та послуг. Топові зарубіжні клініки працюють над покращенням обох показників. Так, багато шпиталів-партнерів оновлюють техніку для діагностики та операцій

кожні 2-3 роки. При цьому вони купують нові покращені модифікації обладнання.

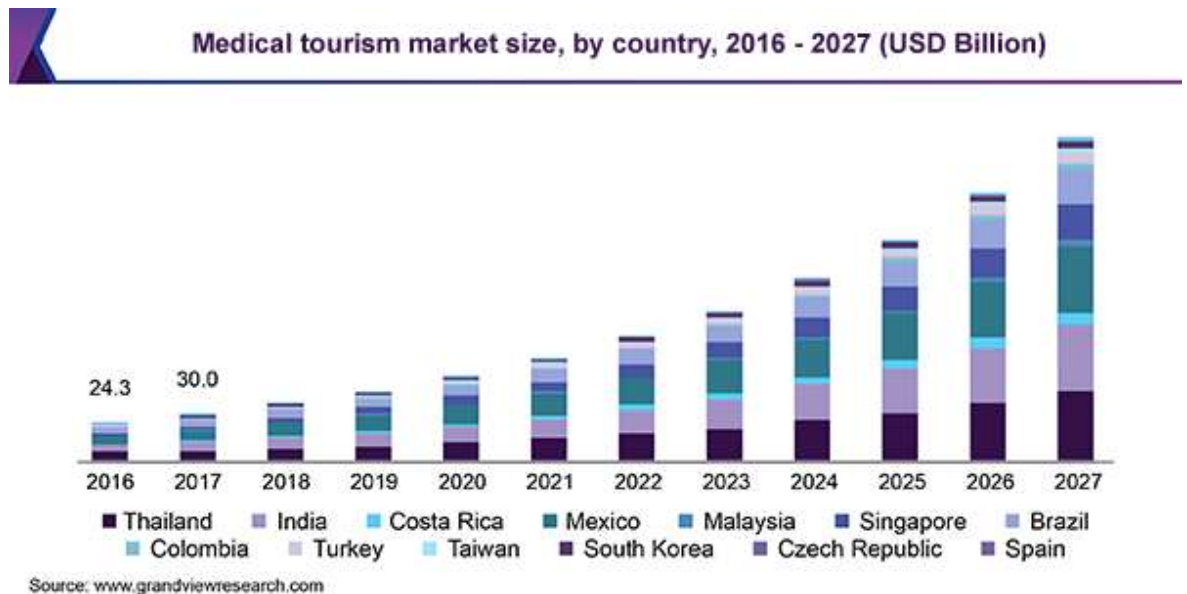

Рис 2.1 Перспективи розвитку медичного туризму

Однією із загальновідомих тенденцій медичного туризму є взаємозв'язок між країною походження пацієнта та країною лікування[8]. Наприклад, пацієнти, котрі відвідують Коста-Ріку чи Мексику у пошуках стоматологічного лікування, зазвичай громадяни США; європейці з тією ж метою найчастіше їдуть до Угорщини чи Туреччини; Серед пацієнтів, які відвідують Туреччину для косметичних процедур, найчастіше жителі Близького Сходу. Так само можлива паралель між процедурою та країною. Наприклад:

- ЕКО, лікування безпліддя – Ізраїль, Туреччина;
- Лікування раку – Сінгапур, Ізраїль;
- Операції зі зміни статі – Таїланд;
- Медичне обстеження, Check-up – Малайзія, Корея;
- Ортопедія, Кардіохірургія – Індія.

Між деякими країнами існують давні, усталені історичні відносини, як, наприклад, між Великобританією та Індією чи Великобританією та Кіпром.

Центральна Америка та Східна Європа можуть розглядатися при малих процедурах, але якщо йдеться про серйозні оперативні втручання, то однозначно перевага буде віддана країнам Азії – Індії, Таїланду та Сінгапуру, серед яких остання є найдорожчою. Головна «продаюча» або виграшна риса Сінгапуру полягає в довірі, яку викликає ця розвинена на тлі своїх конкурентів країна, навіть якщо всі ці переваги можуть бути лише питанням суб'єктивного сприйняття чи маркетингу. Безперечно, Індія та Таїланд найкращий вибір у сумарному показнику ціни, можливостей та якості лікування. Таїланд пропонує всі види процедур і комфортніший, ніж в Індії, туристичний сервіс. А Індія приваблива для пацієнтів у випадках, коли єдиною метою поїздки є необхідність у серйозній операції.

Американські пацієнти повідомляють про економію від 25% до 75% вартості процедур у США залежно від типу необхідних сервісів. В окремих випадках економія може становити 90%. Заощаджені суми відрізняються залежно від країни та типу лікування [1].

Більшість американців, які вирушають на лікування за кордон, зазвичай вибирають такі категорії медичних процедур: стоматологія; косметичні процедури; ортопедія; лікування серцево-судинних захворювань. Американці воліють Мексику, Коста-Ріку або Панаму для стоматологічних процедур або косметичних операцій завдяки їхній близькості. Південно-східна Азія та Індія напрямки, які обирають для ортопедичних та серцево-судинних процедур, завдяки високій якості медичного обслуговування та великій кількості лікарень та лікарів, акредитованих американськими установами.

Медичне обслуговування в Панамі становить від 40% до 70% вартості аналогічних сервісів у США. Від 40% до 50% можна заощадити

на стоматологічних та косметичних послугах в Угорщині. Мексика популярний напрямок, що забезпечує від 25% до 35% економії у разі стоматологічних послуг чи косметичних операцій. Коста-Ріка пропонує від 30% до 40 % економії стоматологічних послуг або косметичних операцій. Бразилія пропонує послуги косметологічних операцій на 40%-50% нижче. Індія забезпечує численні медичні процедури та операції всього за 20% вартості аналогічних послуг у США. У Таїланді можна отримати різні медичні послуги на 30% дешевше, ніж США. Сінгапур пропонує широкий комплекс медичних послуг у 13 клініках з акредитацією JCI на 35% дешевше, ніж у США. Косметична хірургія та послуги альтернативної медицини в Малайзії становитимуть лише 25% від вартості у США [21].

Ризики для пацієнта у медичному туризмі. Фахівці Центру з контролю та профілактики захворювань виділяють такі ризики, пов'язані з медичним туризмом за кордоном [34]:

- Мовний бар'єр. Якщо пацієнт не може вільно спілкуватися з лікарем та іншим медичним персоналом, можуть виникнути непорозуміння та утруднення під час проходження процедур. Для вирішення цього питання багато клінік надають своїм пацієнтам послуги перекладача.

- Транспортування пацієнта до та після лікування. Людині у тяжкому стані може бути складно перенести переліт або тривалий переїзд на лікування. Крім того, подорожі одразу після операції можуть призвести до ускладнень.

- Проблеми із повторними консультаціями. Якщо у пацієнта виникають побічні ефекти після повернення додому, йому може бути важко повернутися до клініки, де він проходив лікування. При цьому медичний догляд може бути недостатньо якісним.

- Митні формальності. Немає єдиних міжнародних правил для медичних туристів. Кожна країна розробляє власні норми та закони для

в'їзду та виїзду іноземних пацієнтів. Через це терміново поїхати на лікування до деяких держав складно. Наприклад, поїздку на лікування до Німеччини потрібно планувати за 2 тижні. Деякі країни, такі як Південна Корея, потребують цілого пакету документів.

- Проблеми з вибором клініки та несумлінні посередники. Людині, далекій від медицини, може бути складно правильно вибрати клініку для лікування за кордоном або оцінити справедливість цін на медичні послуги, наданих посередниками в медичному туризмі [39].

Як було зазначено раніше, статистика медичного туризму досить різноманітна, будучи залежною від прийнятих до уваги критеріїв. Тим не менш, ці цифри та прогнози можуть виявитися цінними та корисними, щоб допомогти пацієнтові зробити правильний вибір або розставити свої пріоритети при ухваленні рішення про лікування за кордоном.

2.2 Тренди розвитку медичного туризму

Вийжджати на лікування в іншу країну - загальносвітовий тренд. Згідно з індексом Медичного туризму (MTI), а також звітами дослідницьких корпорацій Oxford Economics і Visa, до 2025 року у світі оборот у сфері медичного туризму сягне понад \$3 трлн. Сьогодні світовий ринок медичного туризму оцінюється у \$439 млрд щороку. У найближчі 10 років він зростатиме не менш як на 25% на рік. До десятки найкращих напрямків для медичного туризму входять Канада, Великобританія, Ізраїль, Сінгапур, Індія, Німеччина, Франція, Південна Корея, Італія та Колумбія [28].

Останнім часом експерти відзначають стрімке проникнення інтернету у віддалені місця планети, завдяки чому люди з легкістю обирають напрямки, що відповідають їхньому бюджету та потребам. Агентства, посередники та організації, що займаються міжнародною

акредитацією (наприклад, JCI/TJC), надають їм необхідну інформацію та дозволяють порівнювати між собою медичних провайдерів.

Найближчими роками роль подібних організацій та компаній зросте. Медичний туризм сильно змінює ландшафт світової охорони здоров'я. Завдяки йому передові технології лікування та діагностики швидко розходяться по всій планеті. Медичний туризм допомагає фінансувати наукові дослідження у галузі охорони здоров'я. Він залучає додаткові інвестиції на розвиток інфраструктури та розширення популярних провайдерів мед послуг [14]. Глобалізація, стрімке вдосконалення комунікацій та логістики дозволили пацієнтам вибирати найкращих, незважаючи на відстані. Але це, здавалося б, однозначно позитивна зміна спричинить масу проблем надалі.

Асоціація медичного туризму виділяє такі напрями розвитку [12]:

1. Розвиток великих багатопрофільних центрів. Іноземних пацієнтів залучають клініки, де вони можуть отримати консультації лікарів, діагностику та процедури з різних медичних напрямків. Тому державні інвестиції спрямовуються на розвиток саме таких установ.

2. Збільшення попиту лікування в країнах Азії. Фахівці Асоціації медичного туризму припускають, що потік пацієнтів у цей регіон збільшуватиметься. Це викликано тим, що азіатські клініки підтримують високі стандарти якості в лікуванні та сервісі, мають високотехнологічне обладнання, яке постійно оновлюється, та гнучку цінову політику.

3. Збільшення числа кваліфікованих спеціалістів. Розвиток галузі потребує більшої кількості медичного персоналу: лікарів, медсестер, перекладачів.

4. Розвиток нових напрямів. За останні роки конкуренцію традиційним напрямам медичного туризму, таким як Німеччина та Ізраїль, вже становили Туреччина, Греція, Південна Корея, Таїланд.

Отже, основні тенденції медичного туризму на які слід очікувати в майбутньому:

1. Зростання приватних міст охорони здоров'я. Іноземні інвестиції значно зросли. Це дало шлях до появи приватних охорони здоров'я. Пацієнтів із різних країн дедалі більше залучають багатoproфільні лікарні. Ці лікарні пропонують як здоров'я, так і гостинність.

2. Азіатська експансія. Очікується, що кількість медичних туристів, що прямують до Азії, збільшиться, оскільки азіатські країни забезпечують високі стандарти гостинності та догляду. Крім того, вони завжди оновлюються за останнім словом техніки. І не забувайте, що медичне обслуговування в Азії набагато дешевше, ніж в інших регіонах.

3. Підготовка кваліфікованих спеціалістів у галузі медичного туризму. Зростання галузі потребує збільшення кваліфікованого медичного персоналу. Сюди входять лікарі, хірурги, перекладачі, фізіотерапевти та інші фасилітатори [9]. Очікується, що потреба в медичних школах та навчальних центрах також зросте, оскільки ці фахівці вивчають спеціалізовані процедури, які віддають перевагу медичним туристам. Це, зокрема, ринопластика, ангіопластика та збільшення грудей.

4. Створення нових напрямків. У кількох країн, які зараз відомі тим, що обслуговують медичних туристів, у майбутньому з'являться нові претенденти. ОАЕ, Греція та Тайвань показали багатообіцяюче зростання за останні роки, частково через їх захоплюючі пейзажі, на які пацієнти з нетерпінням чекають під час свого візиту.

2.3 Рейтинг країн популярних в медичному туризмі

Медичний туризм справді змінив майбутнє індустрії охорони здоров'я. Він значно розширився і постійно розвивається у всьому світі. Раніше встановлені стандарти будуть перевищені в найближчі роки, оскільки все більше людей чекатимуть більшого прогресу, якісного обслуговування та зниження витрат.

Найбільш популярні країни для медичного туризму серед пацієнтів [6]:

1. Ізраїль. Найпопулярніші напрямки: онкологія, гематологія, нейрохірургія, неврологія, чек-ап, гінекологія, діагностика. Щорічно Ізраїль відвідують понад 30 тисяч іноземних пацієнтів, за даними Міжнародного журналу медичного туризму ІМТТ. Країна займає 3-тє місце у світі за якістю медичного сервісу для іноземних пацієнтів.

В Ізраїлі 29 клінік мають сертифікат JCI (Joint Commission International), який підтверджує якість медичних послуг, кваліфікацію лікаря та високий рівень сервісу. Деякі ізраїльські клініки входять до авторитетних світових рейтингів [10]. Наприклад, медичний центр ім. Сураски (Іхілов) та Шиба щороку потрапляють до списку найкращих шпиталів світу від журналу Newsweek.

У великих ізраїльських клініках проходять дослідження нових методів та препаратів для лікування онкологічних, неврологічних та інших захворювань. Розробки, які підтвердили свою безпеку та ефективність, застосовують для допомоги пацієнтів.

В Ізраїлі близько 70 лікарень включають не тільки заклади загального профілю, а й медичні центри, більшість з яких належить і управляється державою, а не сторонніми організаціями. Міністерство охорони здоров'я також регулює кваліфікацію та сертифікацію ізраїльських лікарів та інших медичних фахівців, деякі з них отримали репутацію, відому в усьому світі. Більшість практикуючих лікарів Ізраїлю приділяють особливу увагу подальшій освіті, що дозволяє їм стати експертами у вибраних галузях медицини.

2. Німеччина. Найбільш затребувані напрями: онкологія, кардіологія та кардіохірургія, неврологія та нейрохірургія, діагностика. Німеччина – один із лідерів глобального медичного туризму. За даними Міжнародного журналу медичного туризму, щорічно німецькі клініки

приймають понад 250 000 осіб із 180 країн світу [5]. Більшість пацієнтів приїжджають сюди з інших країн та Близького Сходу. Лікування у Німеччині пацієнти обирають за відповідність високим стандартам якості, доступність інноваційних методик та високу кваліфікацію лікарів.

Завдяки державному фінансуванню медичної галузі, німецькі клініки регулярно оновлюють обладнання для діагностики та операцій, навчають медичний персонал, запускають дослідження в галузі онкології та інших напрямків.

Провідні шпиталі Німеччини отримують акредитації від міжнародних організацій: Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), Європейського товариства медичної онкології (ESMO), Європейського фонду управління якістю (EFQM) та ін.

3. Новий гравець ринку медичних послуг – Туреччина. За останні роки Туреччина стала провідним гравцем в індустрії медичного туризму та надання послуг у сфері охорони здоров'я. Туреччина стає все популярнішим місцем для проведення широкого спектру медичних процедур [16].

Туреччина. Найпопулярніші напрямки: онкологія, онкогематологія та пересадка кісткового мозку, нейрохірургія, стоматологія, пересадка волосся та пластичні операції, лікування безплідності.

За останні 10 років лікування в Туреччині стає все більш затребуваним. Щорічно на лікування та естетичні процедури сюди приїжджають понад 800 000 іноземних пацієнтів, за даними ІМТJ. Завдяки державному фінансуванню та співпраці з великими госпіталями США, в країні 34 клініки отримали акредитацію JCI [16].

Перевага Туреччини в медичному туризмі полягає в тому, що лікування можна поєднати з відпочинком. Лікування проходитиме в країні, з розвиненою туристичною інфраструктурою, що дозволяє насолодитися не тільки лікуванням за низькою ціною в акредитованій

клініці, а й познайомиться з багатою історією країни, і провести час на пляжі.

Медичний туризм став сектором, що швидко розвивається в Туреччині. Минулого року країну відвідали 700 тисяч осіб. Багато людей приїжджають до Туреччини через вартість, якість, період очікування та кращі можливості в охороні здоров'я. Об'єднана міжнародна комісія акредитувала 32 лікарні в Туреччині, які розташовані в Стамбулі. 2012 року Туреччину відвідали 75 000 туристів з метою медичного туризму. Цифра збільшилася вдесятеро за 10 років, в 2021 рік відвідали 850 тисяч осіб.

Порівняно з Європою, США та іншими західними країнами Туреччина пропонує більш якісне лікування за менших витрат. Деякі операції на 90 відсотків дешевші, ніж в інших країнах. При цьому інфраструктура та медичні установи відповідають світовим стандартам. Крім того, Туреччина поєднує в собі найкраще з охорони здоров'я із винятковим відпочинком.

За версією Міжнародного журналу медичних подорожей Туреччина посіла вже третє місце з медичного туризму у світовому рейтингу [34]. Деякі лікарні мають партнерські відносини з провідними американськими лікарнями, такими як Гарвардський медичний центр та Університет Джона Хопкінса, і укомплектовані висококваліфікованими лікарями, які розмовляють англійською та пройшли навчання на заході. Крім того, багато лікарень пропонують 5-зіркові номери для пацієнтів та їхніх сімей.

4. Південна Корея. Найпопулярніші напрямки: онкологія, нейрохірургія, пластичні операції та естетичні процедури, чек-ап. У 2017 році Nubeo (глобальна база даних) включила Південну Корею до найпопулярніших країн у сфері медтуризму. Вона знаходиться на 5-му місці з ефективності охорони здоров'я згідно з даними журналу Bloomberg [39]. Це означає, що в країні високий відсоток пацієнтів, які після

лікування одужують та повертаються до нормального життя. У Південній Кореї 12 клінік із акредитацією JCI.

Завдяки співпраці з такими топовими світовими виробниками техніки, такими як Samsung, LG та Hyundai, корейські клініки першими одержують найновіше медичне обладнання.

Корейські лікарі. На етапі навчання до відбору найкращих фахівців ставляться суворо. Після університету вони повинні регулярно відвідувати міжнародні семінари та конференції, щоб бути в курсі сучасних медичних досягнень.

Топові клініки. 90% медичних закладів – приватні. Щороку усі лікарні проходять державну акредитацію. Для провідних клінік наявність міжнародної акредитації JCI є обов'язковою умовою. Щоб її отримати, лікарня має відповідати стандартам якості медичних послуг, кваліфікації персоналу та безпеці пацієнтів.

Технології XXI століття. Глобальні корейські компанії Samsung, LG та Hyundai виробляють медичне обладнання спеціально для госпіталів країни. У топових шпиталях країни застосовують робототехніку. За допомогою робот-помічників операції виконують через проколи до 1-2 см, без ефекту "тремтячої руки" хірурга [35].

5. Латинська Америка – магніт для туристів – пацієнтів. Латинська Америка – один із найвідоміших регіонів світу, яка славиться своїми туристичними пам'ятками. Такі напрямки, як Мексика, Куба чи Домініканська Республіка, щороку викликають інтерес мільйонів мандрівників. Лікування стало однією з основних причин відвідування цього регіону за останнє десятиліття, в основному через доступну ціну на медичні процедури в порівнянні з іншими, а також через хорошу якість медичних послуг, які пропонують лікарні та клініки в багатьох країнах Латинської Америки.

Ринок медичного туризму в Латинській Америці оцінювався майже у вісім мільярдів доларів США у 2019 році, за прогнозами аналітиків у

2021 році він перевищить позначку десять мільярдів [4]. Наприклад, Колумбія є країною, що входить до основного складу всього медичного туризму біля Латинської Америки. До складу основних країн входить і Коста-Ріка, що стала однією з найбільш відвідуваних країн з метою медичного туризму.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1 Етапи створення та розвитку агенції медичного туризму

Агентство медичного туризму – складний напрямок. Етап перший – оформлення паперів. Надання послуг має відповідати законодавству України, тому потрібно отримати необхідні документи. Причому індивідуальне підприємництво у разі не підійде, оскільки він виключає безготівковий розрахунок. Оптимальним варіантом стане ТОВ із банківським рахунком.

Медичний та оздоровчий туризм у суспільстві представляють важливу складову частину загальної м внутрішнього і виїзного туризму. Особливістю даного напрямку є та обставина, що люди вирушають у туристичні поїздки не лише з метою відпочинку та отримання нових вражень від зарубіжних країн чи раніше незнайомих місцевостей, а й з метою покращення власного здоров'я, а також здоров'я своїх рідних та близьких [32].

Основними рушійними силами медичного туризму є такі фактори:

- Значна диференціація в рівні оплати лікарських та діагностичних послуг у різних країнах світу;
- Недостатньою розвиненістю будь-якого медичного напрямку у власній країні або місцевості;
- відсутність необхідних для ефективного лікування кліматичних, ландшафтних та санаторно-курортних умов;
- локацією у певному районі чи лікувальному закладі унікальних фахівців, технологій, інфраструктури чи альтернативних способів оперування чи лікування [17].

До цього переліку можуть додаватися різні міркування, пов'язані з безпекою, конфіденційністю, комфортом, відсутністю донорських органів, психологічними та іншими обставинами, які змушують індивідів вдаватися до лікування та діагностики за межами власного регіону чи країни.

Як показує лікарська практика, статистика діагностичних центрів та туристичних агентств, кількість пацієнтів, які звертаються за консультаціями з питань медичного туризму, з кожним роком зростає. Причому клієнти демонструють високу платоспроможність за різними сегментами – від стоматологічного та пластичного до онкологічного туризму.

<p>Strength (сила)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Великий ринок • ТОП-клініки та лікарі • Сприятливі природні фактори • Належне законодавство в окремих галузях • Вдале розташування країни • Прагнення до подорожей у людей з інших країн 	<p>Weakness (слабкість)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Неприятлива політична й економічна ситуація • Недостатньо розвинена інфраструктура МТ і туризму • Відсутність довіри з боку пацієнтів • Потреба у значних інвестиціях • Недостатньо якісний сервіс • Висока конкуренція
<p>Opportunities (можливості)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зростання регіонального та світового ринків МТ • Інвестиції в приватну медицину • Акредитація та сертифікація клінік (ISO 9001, QHA Trent, JCI та ін.) • Розвиток окремих галузей медицини 	<p>Threats (загрози)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Погіршення політичної й економічної ситуації • Зростання конкуренції на рівні країн • Рекрутинг з боку конкурентів • Збільшення конкуренції на рівні клінік • Зміни законодавства • Виснаження природних факторів

Рис. Фактори, що визначають привабливість українського ринку МТ

Зростання попиту на медичний туризм частково стримують правові, візові, етичні, побутові та фінансово-страхові питання, пов'язані з виїздом за кордон. Потенційні клієнти побоюються також різних ризиків, пов'язаних із шахрайством, низькою якістю сервісу, можливими ускладненнями післяопераційного періоду, гіпердіагностикою, відмовою від виплати компенсацій та іншими обставинами.

Усунути всі перераховані вище ризики, надати клієнтам належні гарантії та повноту інформації покликане агентство медичного туризму, яке забезпечує якісний сервіс пацієнтам за прийнятну плату.

Організація бізнесу агентства медичного туризму. Агентство медичного туризму «Бриз» буде Товариством з обмеженою відповідальністю з трьома засновниками, які вносять у бізнес відповідну частку в 50, 30 та 20 тис. євро відповідно. Кожен із співвласників бізнесу має досвід роботи у відповідних галузях – у створенні приватної медичної клініки, у роботі туристичної агенції та організації інтернет-сайтів з медичної тематики.

Число співробітників, які працюють в агентстві на постійній основі, планується довести в перший рік існування бізнесу – до 6 одиниць, другого року – до 12 штатних працівників. Крім того, до роботи на умовах сумісництва та аутсорсингу залучатиметься ще до 12 співробітників, які здійснюватимуть взаємодію з клієнтами та партнерами як у Україні, так і за кордоном.

Основні напрямки комерційної діяльності. У перший рік роботи організатори бізнесу планують зосередитись на чотирьох головних сегментах роботи:

А) організації виїзного (закордонного) медичного туризму для пацієнтів та медперсоналу.

Б) організацією в'їзного медичного туризму для українців та іноземців, які бажають отримати лікування у клініках та санаторіях України.

В) налагодження партнерських контактів та ділових зв'язків з туроператорами, перевізниками, закордонними фахівцями та клініками, страховими та юридичними компаніями.

Г) формування баз даних, розвитку корпоративного сайту, клієнтських архівів, вивчення попиту, залучення пацієнтів, лікарів-партнерів, просування своєї торгової марки, сервісів, формування належної ділової репутації.

Надалі, після першого та другого року роботи агентства планується розвивати кластер консалтингу та навчальних програм для співробітників партнерських компаній та третіх осіб, готових оплачувати тренінги, короткострокові та середньострокові курси, стажування, програми перенавчання та поєднання професій.

Основні типи споживачів сервісів медичного туризму. Передбачається, що основними категоріями клієнтів агентства будуть:

- Діти від 5 до 15 років, які мають специфічні захворювання, за якими лікування в Україні утруднено в силу певних причин;
- Батьки дітей, які супроводжують їх на лікування (або постійно перебувають при хворих в умовах стаціонару);
- Жінки від 17 до 60 років, які пред'являють попит на пластичну (естетичну) хірургію в Україні або за кордоном;
- чоловіки та жінки від 35 до 70 років з доходами вищими за середні, які потребують лікування за широким спектром захворювань;
- лікарі та середній медичний персонал, який бажає знайти високооплачувану роботу за кордоном, пройти стажування у найкращих фахівців, пройти курс навчання чи тренінгів з медичного бізнесу.

Принципи комерційної діяльності агентства. Ефективну роботу агентства медичного туризму в умовах достатньої конкуренції забезпечуватимуть: власна модель роботи з персоналом, партнерами та клієнтами; персональний підхід до кожного пацієнта; детальні консультації фахівців щодо кожного з напрямків медичного туризму;

помірна ціна послуг агентства, гарантії та оптимальне співвідношення «ціна – якість».

Оплата з пацієнтів та осіб, що їх супроводжують, залежить від багатьох обставин. Їх умовно можна підрозділити на дві групи – перша - контролювані агентством і другі ті, що перебувають поза контролю агентства. До другого типу витрат відносяться такі, як оплата послуг іноземних медустанов та спеціалістів, транспортні, візові, готельні та інші витрати [11]. Тут можливості агентства зниження цін обмежені.

Що ж до плати з клієнтів, вона здійснюється на умовах комісії і зазвичай становить 8-10% вартості лікування.

Окрім комісійної винагороди агентство отримує бонуси та знижки від фахівців, медичних, клінічних та санаторно-курортних установ за пацієнтів, що направляються до них. Величина бонусів та знижок зазвичай плаває в діапазоні від 5 до 12%. Те саме можна сказати і про взаємодію з візовими, транспортними, готельними компаніями, які також зацікавлені у збільшенні потоку клієнтів.

Окремий рядок доходів компанії складатиме консалтинг, а пізніше – і навчання всіх бажаючих за короткостроковими та середньостроковими програмами.

Переважні напрямки медичного туризму. У сучасній практиці медтуризму найперспективнішими вважаються східноазійський напрямок, Ізраїль, Філіппіни та деякі інші країни. Проте останніми роками (починаючи з 2010-х років) перспективними виглядають ті країни, де відбулася девальвація національних валют – наприклад, Індія та Білорусія. Так, в Індії щорічний приріст туристів, які бажають зробити операцію чи провести курс лікування, зростає на 30% [21]. Порівняно з розвиненими країнами – такими, як США, Німеччина, Великобританія, ціни на аналогічні медичні послуги можуть бути меншими. Вартість більшості затребуваних операцій (в основному, кардіологічних та ортопедичних) – у 3-4 рази нижча, ніж на батьківщині пацієнтів. При

цьому репутація індійських медпрацівників дуже висока: багато фахівців клінік проходили навчання та практику у найкращих світових вузах та медичних центрах.

Витрати створення бізнесу та терміни окупності агентства. Оскільки агентство надаватиме особливі послуги своїм клієнтам, витрати на фізичні активи та офіс є не головними. Основним ресурсом виступають знання, ділові зв'язки та кваліфікація засновників та персоналу.

Терміни окупності агентства медичного туризму значною мірою залежатимуть від кількості та складу учасників медичного туризму. Передбачається два базові варіанти – оптимістичний та песимістичний. Згідно з першим сценарієм на самоокупність агентство вийде до середини другого року існування бізнесу. Песимістичний сценарій передбачає вихід на повну самоокупність після 3-х років від фактичного початку роботи.

3.2 Пропозиція медичного туру «програма Чек-ап в клініке»

Чек-ап програми у клініках. Найзручніше стежити за своїм здоров'ям, проходячи регулярні обстеження за допомогою Check-up програм у комфортних спеціалізованих клініках світу. Це комплексна діагностика, яка включає всі необхідні аналізи та дослідження з урахуванням віку пацієнта та факторів ризику для здоров'я [26]. Таку діагностику можна пройти протягом 1-2 днів, поєднавши її з відпочинком чи діловою поїздкою.

Сучасні клініки вирізняються високою якістю діагностики. Лікарі мають вузьку спеціалізацію, розбираються в особливостях профілактики та лікування кожного захворювання. Технічне обладнання у закордонних клініках регулярно оновлюється, з'являються нові високоінформативні методи обстеження, широко застосовуються генетичні тестування.

Організацію самої поїздки у багатьох випадках краще довірити агенту, яка може надати повний пакет послуг, а саме: оформлення всіх документів, необхідних для поїздки (авіаквитків, візи, страховки, договорів тощо), організувати розміщення пацієнта та осіб, що його супроводжують, а також у разі потреби надати кваліфікованого перекладача на весь час подорожі. Можна звернутися і безпосередньо до клініки, але тоді всіма перерахованими вище паперово-організаційними питаннями доведеться займатися самостійно.

Однією з найпрестижніших і найоб'єктивніших у сфері медичного туризму визнано акредитацію JCI (Joint Commission International, США). Якщо медичний заклад її має, це свідчить про те, що послуги, що надаються в клініці, - найвищого рівня.

Joint Commission International (JCI) - американська організація, яка займається акредитацією різних організацій у системі охорони здоров'я [37]. Робота лікувального закладу оцінюється за 197 основними стандартами, 368 загальним стандартами та 1032 різними показниками. З 1998 року JCI оцінює за тими ж критеріями діяльність медичних центрів та клінік інших країн та видає сертифікати відповідності тим клінікам, які їм відповідають. Критерії оцінки: рівень обслуговування та безпеки хворих, ступінь освіти лікарів та персоналу, технологічна інфраструктура, система управління. JCI здійснює контрольну діяльність за відповідністю клінік своєї акредитації через певні проміжки часу. На сьогоднішній день JCI визнана найпрестижнішою та найоб'єктивнішою системою міжнародної сертифікації в галузі медицини. Клініки та медичні центри, що мають JCI-акредитацію, відповідають найвищим світовим стандартам.

Ще одним із визнаних «знаків якості» медичних закладів є наявність у них сертифіката за групою стандартів ISO. Сертифікація проводиться Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization). Сертифікація ISO є свідченням

відповідності технічного оснащення та менеджменту медичних закладів найвищому міжнародному рівню та визнається у 157 країнах світу [12].

Чек-ап програми за кордоном бувають спеціалізованими та загальними. Перші зосереджені на профілактиці конкретних захворювань: цукрового діабету, ішемічної хвороби серця, хвороб суглобів, нервової системи, онкології та багатьох інших. Другі комплексно оцінюють стан всього організму. Також пропонуються спеціальні програми для чоловіків та жінок. Check-up програму можна пройти як амбулаторно, і стаціонарно. За бажання це можна зробити в приватних клініках, де буде не тільки корисно, а й приємно провести час.

Розглянемо три варіанту існуючих на ринку медичного туризму (інформація з сайту Bookimed - це безкоштовна міжнародна платформа для пошуку клінік та організації лікування для людей з будь-якої точки світу.).

1. Базова програма Чек-ап. Клініка Госпіталь Зулейха Дубай ОАЕ, Дубаї. (24/7 підтримка Bookimed)

Медичні процедури: Базовий Check-up. Персональний лікар-координатор. Включає : Консультація терапевта, Загальний аналіз крові, Загальний аналіз сечі, Ліпідограма, Аналіз на глюкозу, ШОЕ(Швидкість осідання еритроцитів).

Організація поїздки - броня квитків та готелю за зниженою ціною від партнерів. Захист інтересів пацієнта протягом усієї поїздки до клініки.

Вартість \$218.

2. Базова програма Чек-ап , (24/7 підтримка Bookimed).

Клініка Хізар Туреччина, Стамбул, Лікар Гурсел Сака, 25 років досвід. Базова програма Чек-ап. Медичні процедури. Базовий Check-up:

Включає: Консультація терапевта, Загальний аналіз крові, Загальний аналіз сечі, Ліпідограма, Аналіз на глюкозу, ШОЕ(Швидкість осідання еритроцитів).

Консультації: Терапевт, Кардіолог, ЕКГ, Стоматолог, Жінки (Гінеколог) + ПАП-мазок, Чоловіки (Уролог), Радіологічні дослідження: Рентгенографія грудної клітки, Панорамний знімок щелепи (ОПТГ), УЗД черевної порожнини

Лабораторна діагностика: Загальний аналіз крові, ТТГ (тиреотропний гормон), Глюкоза, Гемоглобін А1С (Hb A1C) жінки, ЛДГ (Лактат Дегідрогеназу) жінки, Функції печінки: АЛТ, АСТ, Фосфатаза лужна, Функції нирок: Креатинін, Інфекційна панель: HBs (MEIA), Anti HCV (чоловіки), Anti HIV 1/2 + p24 Antigen (HIV Combo) (жінки), HBsAg (MEIA), ШОЕ (Швидкість осідання еритроцитів), Загальний аналіз сечі, Сечова кислота.

Бронювання житла: Готель 4*.

Транспорт: Трансфер.

Персональний лікар-координатор.

Організація поїздки - броня квитків та готелю за зниженою ціною від партнерів. Захист інтересів пацієнта протягом усієї поїздки до клініки
Вартість \$750.

3. Базова програма Чек-ап. Клініка Європейський медичний центр Інтербалкан Греція, Салоніки (24/7 підтримка Bookimed) Базова програма Чек-ап.

Медичні процедури: Консультація та огляд у терапевта, Вимірювання АТ, ЕКГ із висновком кардіолога, Загальний аналіз крові, Швидкість осідання еритроцитів (ШОЕ), Сечовина, Креатинін, Глюкоза, Холестерин загальний, Тригліцериди, ЛПВЩ-Холестерин, ЛПНГ-Холестерин, АСТ, АЛТ, Загальний аналіз сечі.

Програмування наступного Check Up.

Медичний висновок – рецепт із перекладом українською мовою.

Протягом усього Check Up пацієнт супроводжується персональним помічником. Персональний лікар-координатор

Організація поїздки - броня квитків та готелю за зниженою ціною від партнерів. Захист інтересів пацієнта протягом усієї поїздки до клініки. Вартість \$63.

Після наданих пропозицій клієнт обирає країну, лікарню, та кількість обстежень. Вартість туру залежить від обраної пропозиції. Агент підбирає дати туру та консультує по всім документам.

Вартість лікування складається:

- медичні послуги - курс лікування, операції, діагностичні процедури, тести, консультації, лікарські препарати;
- перебування та харчування;
- трансфери аеропорт - клініка – аеропорт;
- послуги персонального менеджера [21].

Остаточна вартість лікування може відрізнятись від первісної як у більшу, так і (що набагато приємніше) меншу сторону. Попередня вартість передоплати розраховується на підставі поданих медичних документів, але за результатами обстеження діагноз може змінитись. Відповідно, пацієнту може знадобитись зовсім інше лікування. Втім, якщо пацієнт із точним діагнозом їде на конкретне лікування, такого не відбувається, і вартість поїздки не змінюється. Оплата завжди провадиться лише після підписання контракту (угоди) на отримання медичних послуг.

ВИСНОВКИ

Стрімким напрямом економічного розвитку багатьох країн світу є розвиток туризму. Конкурентоспроможність цієї області швидко зростає, що впливає на загальну прибутковість туристичної індустрії. В останнє десятиліття стрімкими темпами розвивається медичний туризм, основні функції якого охоплюють як економічні, так і соціальні сфери.

Медичні туристи - пацієнти різного віку, які з якихось причин не мають можливості лікуватися у себе на батьківщині, і лікування за кордоном є для них найкращим вибором. Окрім власне медичного туризму - поїздок за конкретними видами лікування, також існує і діагностичний туризм - подорожі з метою обстеження та уточнення діагнозу.

Пацієнти в розвинених країнах звертаються за медичною допомогою, яка надає їм високоякісні послуги за доступними цінами. До таких країн можна віднести й Україну: низькі ціни (порівняно з більшістю країн Європи) на медичні послуги, їхню прийнятну якість (і не лише в приватному секторі), доступність медичної допомоги, сприятливе законодавство.

Найближчими роками роль подібних організацій та компаній зросте. Медичний туризм сильно змінює ландшафт світової охорони здоров'я. Завдяки йому передові технології лікування та діагностики швидко розходяться по всій планеті. Медичний туризм допомагає фінансувати наукові дослідження у галузі охорони здоров'я. Він залучає додаткові інвестиції на розвиток інфраструктури та розширення популярних провайдерів медпослуг. Глобалізація, стрімке вдосконалення комунікацій та логістики дозволили пацієнтам вибирати найкращих, незважаючи на відстані. Але це, здавалося б, однозначно позитивна зміна спричинить масу проблем надалі.

Асоціація медичного туризму виділяє такі напрями розвитку:

- Розвиток великих багатопрофільних центрів. Іноземних пацієнтів

залучають клініки, де вони можуть отримати консультації лікарів, діагностику та процедури з різних медичних напрямків. Тому державні інвестиції спрямовуються на розвиток саме таких установ.

- Збільшення попиту лікування в країнах Азії. Фахівці Асоціації медичного туризму припускають, що потік пацієнтів у цей регіон збільшуватиметься. Це викликано тим, що азіатські клініки підтримують високі стандарти якості в лікуванні та сервісі, мають високотехнологічне обладнання, яке постійно оновлюється, та гнучку цінову політику.

- Збільшення числа кваліфікованих спеціалістів. Розвиток галузі потребує більшої кількості медичного персоналу: лікарів, медсестер, перекладачів.

- Розвиток нових напрямів. За останні роки конкуренцію традиційним напрямам медичного туризму, таким як Німеччина та Ізраїль, вже становили Туреччина, Греція, Південна Корея, Таїланд.

Світові тенденції показують, що цей сегмент інтенсивно розвивається і приносить прибуток, який перевищує аналогічні показники як туристичних послуг, так і медичних. Однак участь на ринку медичного туризму потребує значних фінансових вкладень, особливо на перших етапах створення клінік (дороге діагностичне та хірургічне обладнання, наявність високопрофесійних кадрів). В результаті - великий термін окупності та високий ризик.

Медичний туризм є життєздатною та вигідною альтернативою для тих, хто не має медичної страховки або високих франшиз. Найбільш поширені напрями медичного туризму для американців включають Таїланд, Мексику, Індію та Кубу. У багатьох з цих країн медичний туризм є прибутковим і зростаючим джерелом економічного доходу. Країни конкурують за медичних туристів. У Японії уряд запроваджує нову політику, спрямовану збільшення кількості лікарень, приймаючих іноземних пацієнтів. У всьому світі ця галузь коштує до 55 мільярдів доларів.

Медичний туризм охоплює існуючі види оздоровлення та лікування, а також медичні послуги, які пропонує сучасна медицина. Більшість відповідних міжнародних стандартів клінік та курортів світу входять до системи медичного туризму та приймають у себе іноземних пацієнтів.

У розвитку медичного туризму можна назвати кілька напрямів. По-перше, зі зростанням своєї економіки дедалі більше країн із добре розвиненою індустрією туризму починають приймати іноземних пацієнтів в клініках. Зростаючий потік пацієнтів з держав з порівняно невисоким рівнем розвитку медицини. Часто для них поїздка на лікування до країн із високорозвиненою медициною — єдина надія на постановку об'єктивного діагнозу та шанс на одужання. Найбільш популярні Німеччина, Швейцарія, Австрія, Франція та Ізраїль, найчастіше медичні тури потрібні для лікування онкологічних, кардіологічних та ортопедичних захворювань.

Медичний туризм в Україні сьогодні потребує більш пильної уваги та контролю з боку держави. Необхідні міжнародні угоди у цій галузі, що регулюють медичний туризм. Україна має брати активнішу участь у міжнародних форумах з медичного туризму.

Рівень цін надання медичних послуг в Україні іноді не виправданий, особливо у приватному секторі. Необхідно розглянути можливість відкриття спільних медичних підприємств із зарубіжним участю, які б складала конкуренцію нашим приватним клінікам.

Санаторно-курортне лікування перебуває у постійній кризі. Необхідна модернізація санаторно-курортного комплексу та відродження цього сектору. Для цього має бути підвищена роль соціальної складової оздоровчої медицини в Україні. Для нашої країни, яка має багаті бальнеологічні ресурси, необхідне залучення зарубіжних інвестицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Keith, P. “The outlook for medical tourism in 2010”, available at: <http://treatmentabroad.blogspot.com/2010/01/outlook-for-medical-tourism-in-2010.html> (Accessed 10 January 2020).
2. Association of Travel Insurance Intermediaries / Сайт асоціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atii.co.uk>.
3. ВАКА: Health tourism sector report. URL: <http://www.investinwtr.org.tr/uploads/53b089df-93e2-4565-8879-3e7ed726f6d3.pdf>.
4. Bookman, M. Z. and Bookman K.R. Medical Tourism in Developing Countries. - New York, Palgrave Macmillan, 2007.
5. Cosburn, H. K. (2009), “Health Tourism. A Continuum of Care”, Medical Tourism Magazine, available at: <http://www.healthtourismmagazine.com/article> (Accessed 07 february 2020).
6. Deloitte (2020), “Medical Tourism: Update and Implications Report”, Available at: <http://www.deloitte.com/.../centerfor-health-solutions/health/> (Accessed 14 January 2020).
7. Didenko, K. D. and Zhuchenko, V. H. “Medical tourism in Ukraine: current state and prospects for development”, Visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu, Vol. 16, no. 4, pp. 101–105.
8. Gerl, R. Boscher, L. and Mainil, T. (2009), “European Competence Centers for Health & Medical Tourism”, Medical Tourism Magazine, available at: <http://www.medicaltourismmag.com /issue=13> (Accessed 9 January 2020).
9. Global Healthcare Travel Council: веб-сайт. URL: <https://globalhtc.org/>.
10. Health Care in the Global Economy. Horowitz M.D.: веб-сайт. URL: <http://web.nchu.edu.tw/pweb/users/hychuo/lesson/5877.pdf> (дата звернення: 22.02.2020).
11. Kaiser Family Foundation (2007), “A global look at public perceptions of health problems, priorities and donors: the Kaiser/Pew global

health survey”, available at: <http://www.kff.org/kaiserpolls/upload/7716.pdf> (Accessed 8 January 2020).

12. Malska, M. P. and Antonyuk, M. P. (2008), *Mizhnarodnyy turyzm i sfera posluh* [International tourism and services], Vydavnytstvo Znannya, Kyiv, Ukraine.

13. Melnychenko, S.V. Mykhailichenko, G.I. and Kravtsov, S.S. (2018), “Innovative growth of integrated tourism companies”, Innovative development of the economy: global trends and national features: collective monograph, Publishing House “Baltija Publishing”, Lithuania.

14. NewStudyRevealsWellnessTourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medicaltraveltoday.com/new-study-reveals-wellness-tourism-a-439-billion-market-representing-1>.

15. Shukla R. Medical Tourism Trends Post Covid-19. IndiaMedToday: вебсайт. URL: <https://indiamedtoday.com/medical-tourism-trends-post-covid-19/>.

16. Turkish Medical Tourism Association (2014), “Statistical report on the activities of the Turkish Medical Tourism Association”, Available at: <http://thtc-rsc.com/news/?limit=1&point=2> (Accessed 15 January 2020).

17. Баєв В.В. Сучасні тенденції розвитку медичного туризму в Україні / В.В. Баєв - Агросвіт № 7, 2015. - с. 35-38.

18. Баєв В.В. Характеристика структурних елементів ринку медичного туризму / В.В. Баєв// Ефективна економіка № 3. – Д.: ДКС-центр, 2015.

19. Вахович І.М. Фактори розвитку регіонального ринку медичного туризму у розвинених країнах світу. URL: https://tourlib.net/statti_rus/vahovych.htm.

20. Власова Н.Ю., Фечіна А.О. Етапи становлення світового ринку медичних послуг // Управлінець - 2012. - № 7-8 (35-36). С. 64-69.

21. Воробйов Є. М., Гапонова Е. О. Телемедичні технології на світовому ринку медичних послуг // Молодий вчений. 2017. Вип. 7 (47). С. 413–416.

22. Всесвітня асоціація медичного туризму вибрала Київ своєю штаб-квартирою у СНД. URL: <http://www.pe.com.ua/ua/press-centr/news/?view=1885>.

23. Гапонова Е. О. Ринок медичних послуг в Україні: проблеми та протиріччя // East European Scientific Journal. Warsaw, Poland. 2016. Vol. 3, № 2 (6). Р. 24–26.

24. Гончар В. Медичний туризм набуває популярності. URL: https://tourlib.net/statti_rus/gonchar.htm.

25. Джангіров А.П. Економічний ефект оздоровчого туризму // Управління економічними системами. 2011. №11. URL: https://tourlib.net/statti_tourism/dzhangirov.htm.

26. Довідник з медичного туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.health-tourism.com/>.

27. Кіфяк В.Ф. Розвиток медичного туризму у регіонах України. URL: https://tourlib.net/statti_rus/kyfjak8.htm.

28. Климин В.Г., Мальцева Ю.А., Дайхес А.Н., Вдовин К.Э., Князева Е.Г. Маркетинг в медицинском туризме / В.Г. Климин, Ю.А. Мальцева, А.Н. Дайхес, К.Э. Вдовин, Е.Г. Князева.-К: Комментарий, 2020. -158 с.

29. Ковальова І.П. Розвиток регіональної системи медичних послуг на основі міжфірмової інтеграції та державно-приватного партнерства. – Режим доступу: <http://www.intmedtourism.com/1545ua/medical-tourism.ua>

30. Лук'янчук Є. Пацієнти без кордонів // Аптека. -2011. -№818(7). URL: <https://www.apteka.ua/article/109128>.

31. Малімон В. Концептуальні засади формування регіонального ринку медичного туризму. URL: https://tourlib.net/statti_rus/malimon.htm.

32. Малімон В. С. Формування та розвиток регіональних ринків медичного туризму в Україні : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В. С. Малімон. – Луцьк, 2013. – 20 с.

33. Мальська М. П., Бордун О. Ю. Медичний туризм: теорія та практика: навч. посіб. / М. П. Мальська, О.Ю. Бордун -К.: “Центр учбової літератури”, 2018. - 128 с.

34. Марченко О.Г. Світовий медичний туризм зміщується до країн АТР. Аналітичний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.science-education.ua/113-1458>

35. Медичний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://professionali.ua/Soobschestva/medicinskij_turizm/medicinskij_turizm/

36. Медичний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intmedtourism.com/ua/medical-tourism.ua>

37. Медичний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aircharter.ua/charter_service/medical_tourism/?utm_source=yandex&utm_medium=src&utm_campaign.

38. Рижкова Є. Медичний туризм: загальна характеристика та правова регламентація в Україні. URL: https://tourlib.net/statti_tourism/ryzhkova.htm.

39. Романів О. Географія медичного туризму Європи / Оксана Романів// Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наукових праць – Х.: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2010. – Вип. 8(1). – С. 79-84.

40. Романів О. Географія медичного туризму Європи. URL: https://tourlib.net/statti_rus/romaniv2.htm.

41. Українська Асоціація Медичного Туризму: веб-сайт. URL: <http://uamt.org.ua/UA/>.

42. Українська асоціація міжнародного туризму // Сайт УАМТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uamt.com.ua/UA>.